

Деякі питання суті державного обвинувачення

Павло КАРКАЧ,
професор кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат юридичних наук

Яна КОВАЛЬОВА,
асистентка кафедри організації судових та правоохоронних органів Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат юридичних наук

За новим Кримінальним процесуальним кодексом України

У ст. 121 Конституції України чітко визначається одна з основних конституційних функцій прокуратури - підтримання державного обвинувачення в суді. Цю функцію закріплено і в Законі України від 5 листопада 1991 р. «Про прокуратуру». Вимоги цих законодавчих актів визначають, що прокурор зобов'язаний підтримувати державне обвинувачення в суді у всіх кримінальних справах, які надійшли до нього з обвинувальним актом і які він направив до суду.

Держава, закріпивши на конституційному рівні за прокурором функцію підтримання державного обвинувачення, визначила його важливу роль у захисті прав і свобод людини і громадянина. Вся діяльність прокурора, як і інших учасників кримінального провадження, регламентується нормами Кримінального процесуального кодексу (КПК) України. При цьому новий КПК

України дає визначення терміна «кримінальне провадження»: «досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України «Про кримінальну відповідальність» (пункт 10 ч. 1 ст. 3). Кримінально-процесуальна діяльність завжди характеризується взаємозалежністю 3 основних кримінально-процесуальних функцій: обвинувачення, захисту та вирішення справи. У кримінальній справі, у якій проводиться розслідування, на певному етапі починає реалізовуватись кримінально-процесуальна функція обвинувачення. Як зазначено у ст. 276 КПК, вона починається з моменту повідомлення особи про підозру в учиненні кримінального правопорушення. Повідомлення про підозру обов'язково здійснюється у випадках: 1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення; 2) обрання до особи одного з передбачених КПК України запобіжних заходів; 3) наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення. Письмове повідомлення про підозру вручається в день його складання слідчим або прокурором, а у випадках неможливості такого вручення — у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень (ст. 278 КПК). Таким чином, повідомлення про підозру в учиненні кримінального правопорушення — це, як стверджує В. Юрчишин¹, перший етап за-

гальнопроцесуальної функції обвинувачення, що виконується прокурором.

Це — перша стадія кримінального провадження, змістом якої є діяльність прокурора та інших учасників сторони обвинувачення, що спрямована на встановлення особи, яка вчинила злочин, і збирання доказів для твердження про те, що саме вона його вчинила. Висновок про це прокурор підтверджує затвердженням чи складанням письмового обвинувального акта.

Друга стадія функції обвинувачення реалізується у формі підтримання державного обвинувачення в суді. Отже, слідчий і прокурор формують обвинувачення, складають постанову про підозру в учиненні кримінального правопорушення і створюють матеріально-правову основу, на якій в подальшому розвиватиметься діяльність прокурора з підтримання обвинувачення в суді. Такими є погляди багатьох науковців щодо моменту виникнення функції обвинувачення. Автори наукових досліджень С. Альперт², В. Маляренко, І. Вернидубов³ та інші висловили свою позицію на підтримку поглядів М. Строговича⁴, який ще у 40-х рр. XX століття стверджував, що функція обвинувачення починає реалізовуватись з моменту винесення слідчим постанови про притягнення особи як обвинуваченого.

Обвинувальна функція дістає вияв саме в акті — письмовому повідомленні особі про підозру в учиненні кримінального правопорушення, яке складається

прокурором або слідчим за погодженням з прокурором (ст. 277 КПК).

Таким чином, суть обвинувальної функції під час досудового слідства залежить від дій слідчого та прокурора, який впливає на реалізацію висновків слідчого при здійсненні нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням (ст. 36 КПК). Рішення прокурора у справі з обвинувальним актом, коли він з ним погоджується, а справу направляє до суду, має особливе значення. Воно означає, що прокурор, погодившись із висновками слідчого, бере на себе обов'язок підтримати їх в суді, куди він направляє справу для розгляду по суті. Дія прокурора з обстоювання перед судом акта про винність особи прийнято називати «державним обвинуваченням». У нормах КПК України чітко зазначається, що державне обвинувачення — це процесуальна діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (пункт 3 ч. 1 ст. 3 КПК України).

Водночас такі науковці, як А. Ривлін, С. Альперт⁵ та інші висловлювали протилежні погляди. Вони стверджували, що державне обвинувачення з'являється вже з моменту притягнення особи як обвинуваченого на стадії досудового слідства. З такою позицією не можна погодитись. На нашу думку, правильну позицію з цьо-

го приводу займає В. Зеленецький, який зазначає, що державне обвинувачення виникає у тому процесі, де прокурор досліджує обвинувальний акт та всі матеріали кримінальної справи⁶. Прокурор натомість вивчає матеріали справи і досліджує обвинувальний акт тільки після закінчення досудового слідства.

Підтримуючи таку позицію, звертаємо увагу на важливість рішення прокурора про направлення обвинувального акта до суду. Це право регламентоване пунктом 3 ч. 2 ст. 283 КПК і свідчить про те, що по суті це - акт порушення державного обвинувачення щодо конкретної особи. Таке відповідальне рішення прокурор приймає тільки після детального вивчення матеріалів кримінальної справи. При цьому закон дозволяє йому в разі незгоди з обвинувальним актом скласти новий (ст. 291 КПК). Норми КПК передбачають, що коли обвинувальний акт щодо особи переданий до суду в порядку ст. 291 КПК, ця особа вже стає обвинуваченим, а до цього була підозрюваним (ст. 42 КПК).

Слід зазначити, що з появою у кримінальній справі обвинувального акта завершується стадія досудового розслідування, тобто перший етап функції обвинувачення.

У ст. 129 Конституції України передбачено, що підтримання державного обвинувачення в суді прокурором є однією із засад провадження. Із зазначеної норми випливає, що обов'язком прокурора, який затвердив обвинувальний акт, є підтримання

у справі державного обвинувачення, і така вимога дістала чітке закріплення у пункті 15 ч. 2 ст. 36 ШК, де конкретизований цей зобов'язок: «підтримувати державне обвинувачення, відмовлятися від підтримання державного обвинувачення, змінювати його або висувати додаткове обвинувачення».

При цьому слід наголосити, що і судах обвинувачення підтримують прокурори, які визначаються і керівником відповідного органу прокуратури після початку досудового розслідування, і здійснюють повноваження до завершення кримінального провадження (ст. 37 КПК). Тобто прокурор, який здійснював нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування, повинен підтримувати державне обвинувачення.

- Проблеми державного обвинувачення завжди знаходились у центрі уваги фахівців, оскільки це - складний і відповідальний вид діяльності. Тепер, коли змагальність відповідно до ст. 129 Конституції України і ст. 22 КПК України стала однією з основних засад провадження, виникає питання про функції прокурора при розгляді в суді кримінальних справ.

Б Питання про функції прокурора в суді першої інстанції у кримінальних справах є предметом дискусії протягом багатьох років. Висловлені в літературі погляди щодо функцій прокурора в суді першої інстанції можна умовно розподілити на 3 групи:

1. Прокурор виступає як орган нагляду за виконанням законів.

2. Прокурор здійснює державне обвинувачення.

3. Прокурор виступає як обвинувач і як орган нагляду, тобто виконує кілька функцій.

Одним із джерел таких суперечливих поглядів було чинне на той час законодавство.

Так, в ст. 25 КПК України 1960 р. передбачалось, що прокурор зобов'язаний в усіх стадіях кримінального судочинства своєчасно вживати передбачених законом заходів до усунення всяких порушень закону, від кого б ці порушення не виходили. Така норма давала підстави науковцям по-різному тлумачити функції прокурора в судовому процесі. Наприклад, С. Альперт зазначав, що, діючи як обвинувач, прокурор ніколи не перестає бути органом нагляду за законністю⁷. Аналогічні погляди висловлювали й інші науковці.

Тепер, коли у новому КПК така норма відсутня, можна однозначно констатувати, що прокурор в суді першої інстанції виконує тільки функцію державного обвинувачення. Такого висновку ми доходимо, виходячи з норм КПК, які дозволяють суду у повному обсязі забезпечувати законність при судовому розгляді, водночас прокурор та інші учасники процесу під час судового розгляду не мають процесуального механізму реалізації заходів на усунення порушень закону. Вони вправі реагувати на порушення закону під час судового розгляду тільки шляхом подання заяв і клопотань. Інших повноважень, які б дозволяли прокурору усувати порушення закону при

судовому розгляді кримінальної справи, норми КПК не передбачають. Про відсутність таких повноважень йдеться і в новій редакції ст. 35 Закону України «Про прокуратуру».

Таким чином, при судовому розгляді кримінальних справ прокурор здійснює тільки функцію підтримання державного обвинувачення, виступаючи як обвинувач. При цьому він має право під час судового розгляду змінити обвинувачення, висунути додаткове обвинувачення, відмовитись від підтримання державного обвинувачення. Такі вимоги закріплені в пункті 15 ч. 2 ст. 36 КПК України.

Водночас адвокат (захисник) обмежений щодо цього межами прийнятого доручення. Він зобов'язаний використовувати засоби захисту, передбачені нормами КПК та іншими законодавчими актами України, з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого. Захисник без згоди підозрюваного, обвинуваченого не має права розголошувати відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю в кримінальному провадженні і становлять адвокатську або іншу охоронювану законом таємницю.

Отже, маючи певний процесуальний інтерес, кожна зі сторін має рівну з іншою стороною сукупність прав для доведення своїх тверджень, які відображають

цей інтерес. Рівноправність сторін — обов'язкова умова дійсної змагальності.

Урівнянням обвинувача, обвинуваченого і захисника в праві брати участь у провадженні судом процесуальних дій законодавець не обмежився. Він передбачив, крім того, загальну норму про рівність прав учасників судового розгляду: сторона кримінального провадження (прокурор, а також потерпілий, цивільний позивач та їх представники) і сторона захисту (обвинувачений, захисник і законний представник, цивільний відповідач та його представник) мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК (ст. 22). Ця норма точно формулює поняття рівності сторін та ідею змагальності судового розгляду.

Виходячи з процесуального статусу прокурора як сторони обвинувачення в змагальному процесі, правомірно стверджувати про рівність його прав з правами інших учасників процесу в доказуванні, проте при цьому немає підстав урівнювати обов'язки сторін.

Конституційний принцип здійснення провадження на підставі змагальності передбачає насамперед розподіл функцій обвинувачення, захисту і вирішення справи. У кримінальному провадженні розподіл процесуальних функцій не означає, що збирання та подання виправдальних доказів, з'ясування обставин справи, які виправдову-

юю обвинуваченого, належить до обов'язків лише обвинуваченого кримінального захисника. Кримінальний процес в Україні має такий характер, що забезпечує сторонам кримінального провадження рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК України (ст. 22 КПК). Такі обов'язки прокурора відповідають і вимогам Рекомендації Е.(2000)19 Комітету міністрів Ради Європи «Про роль державного обвинувачення в системі кримінального правосуддя», прийнятої 6 жовтня 2000 р., де різнозначно зазначено, що державні обвинувачі повинні забезпечити рівність перед законом, вживати належних заходів щодо обвинуваченого (пункт 26)⁸.

Г Чинне законодавство виходить з того, що підтримання державного обвинувачення в суді, як і дослідження обставин справи на певній стадії кримінального провадження має бути об'єктивним, таким, що дає змогу виявити обставини, що викривають та виправдовують обвинуваченого, а також обставини, які пом'якшують чи обтяжують його відповідальність.

Згідно зі ст. 129 Конституції України та ст. 22 КПК розгляд справ у судах відбувається на засадах змагальності. Науковці майже одностайно визнали за необхідне включити до кримінального процесу принцип змагальності, але водночас їх позиції розійшлися у визначенні суті цього принципу.

Так, М. Строгович зазначає, що змагальність — це така побудова судового розгляду, коли обвинувачення відокремлене від суду, що вирішує справу, і коли обвинувачення і захист здійснюються сторонами, наділеними рівними правами для обстоювання своїх тверджень і заперечення тверджень протилежної сторони, причому обвинувачений є стороною, що користується правом на захист, суду при цьому належить керівництво процесом, активне дослідження обставин справи і вирішення самої справи⁹.

Проте деякі вчені не визнають принципу змагальності, зокрема А. Барабаш і К. Померенін вважають, що принцип змагальності суперечить принципу об'єктивності, повноти і всебічності дослідження обставин справи¹⁰.

Натомість А. Ларін вважає, що уявлення про несумісність принципу досягнення об'єктивної істини і змагальності є глибоко помилковим, і зазначає, що змагальність — це спір, під час якого досягається істина¹¹. На нашу думку, суперечність між принципом змагальності і метою встановлення об'єктивної істини дійсно має місце.

Яскравим прикладом цієї тези може бути положення, закріплене у ст. 340 КПК України, коли відмова прокурора від обвинувачення є обов'язковою для суду. Немає сумнівів, що таке положення суперечить вимогам встановлення істини. Водночас закриття на цій підставі провадження у справі відповідає принципу змагальності.

Функцію обвинувачення в суді виконують прокурор та потерпілий. Держава в особі прокурора переслідує особу, яка злочинно порушила норму права. Обвинувачення як процесуальна функція завжди спрямоване проти конкретної особи, воно чітко конкретизоване і дістає вияв у переслідуванні, викритті цієї особи, тому що факти вказують на те, що вона винна в учиненні злочину.

Можна зробити висновок, що здійснення прокурором в суді процесуальної функції обвинувачення - це практична реалізація тих висновків, яких він дійшов у результаті нагляду за додержан-

ням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Державне обвинувачення ґрунтується на діяльності органів розслідування, завдяки зусиллям яких обвинувачений, викритий у учиненні злочину, і повинен постати перед судом.

Державне обвинувачення — це стрижень, навколо якого в судовому розгляді концентруються зусилля всіх його учасників. Обвинувачення, сформульоване в обвинувальному акті і подане прокурором до суду, становить собою основний і єдиний предмет судового дослідження.

¹ Див. *Юрчишин В* Обвинувальна ДІЯЛЬНІСТЬ прокурора у кримінальному судочинстві за новим КПК України // Вісник прокуратури - 2012 - № 6 - С. 92.

² Див.: *Альперт СА* Обвинение в советском уголовном процессе. - Харьков, 1974. - С. 33.

³ Див.: *Маляренко ВТ, Вернидубов ІВ*. Прокурор у кримінальному судочинстві - К, 2001. - С. 104.

⁴ Див.: *Строгович МС* Уголовный процесс. - М, 1946. - С. 108.

⁵ Див.: *Ривлин АЛ*. Общественное обвинение в суде // Советское государство и право. - 1960. - № 9, *Альперт СА*. Вказ праця - С. 33.

⁶ Див.: *Зеленецкий ВС*. Возбуждение государственного обвинения в советском уголовном процессе - Харьков, 1979 - С. 16.

⁷ Див.: *Альперт СА* О процессуальных функциях прокурора в советском уголовном судопроизводстве // Проблемы социалистической законности - Харьков, 1982 - Вып 10 - С. 101.

⁸ Див.: *Щерба СП, Решетникова ТА, Зайцев ОА* Прокуратура в странах СНГ: правовой статус, функции, полномочия - М, 2007. - С. 208.

⁹ Див.: *Строгович М С*. Курс советского уголовного процесса В 2 т. - М, 1968 - Т1 - С. 149.

¹⁰ Див.: *Варабаш А С, Померенин КГ*. Состязательность, её роль в установлении виновности обвиняемого / Проблемы доказывания виновности в уголовном процессе - Красноярск, 1989 - С. 42.

" Див.: *Ларина М*. Российская юстиция. - 1997. - № 9. - С. 10.